

A társadalmi és gazdasági szerepvállalás megjelenése az egyetemi stratégiaalkotásban¹

Németh Szabolcs

Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet, Debrecen
nemeth@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az egyetemi, valamint a kari, intézeti és tanszéki stratégiai tervek és a vezetői intuíciók vizsgálata mindenképpen meghatározó az egyetemek „harmadik küldetésével” kapcsolatos kutatások esetében. A régióban vállalt társadalmi-gazdasági szerepvállalás elengedhetetlen kelléke a turbulensen változó környezet ismerete (veszélyek – lehetőségek) és az egyetemi keretek között elérhető kompetenciák feltérképezése (erősségek – gyengésségek), valamint a külső- és belső környezet közti kapcsolatok felismerése. Fontos vizsgálati tényező az egyetemi egységek stratégiai irányának meghatározása, egyrészt iránydimenzióban (proaktív – adaptív), másrészt szereplő dimenzióban (top-down – bottom-up) vizsgálva. A kutatás fő célja megismerni a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományi Centrumának intézeti, ill. tanszéki formális és informális stratégiai elképzeléseit, valamint megvizsgálni, hogy ezen elképzelések mennyire vannak kapcsolatban az egyetem regionális innovációs rendszerben betöltött szerepvállalásával.

Kulcsszavak: innováció, regionális innovációs rendszer, felsőoktatás, stratégia, menedzsment

SUMMARY

It is vital to examine the strategic plans and leadership insights of the university, the faculties, the departments and the institutions in the research of the „third mission” of the universities. Because of the undertaken social-economic role in the region it is indispensable to know the turbulently changing environment (hazards – opportunities), to map the competencies available in the university (strengths – weaknesses) and to recognize the relations between the external and internal environment. It is an important factor to define the strategic directions of the departments, examining them in direction dimension (pro-active – adaptive) and in role dimension (top-down – bottom-up). The main objective of this research is to recognize the formal and informal strategic visions of the institutes and departments in the Centre for Agricultural and Applied Economic Sciences of the University of Debrecen, and to examine how these visions are related to the university's role in the regional innovation system.

Keywords: innovation, regional innovation system, higher education, strategy, management

BEVEZETÉS

A 20. sz. második felében a világgazdaság látványos átalakuláson ment keresztül. A korábbi rugalmatlan „fordista” tömegtermelésen alapuló gazda-

ságot egy rugalmas fogyasztási mintán alapuló, visszavonuló állammal jellemezhető termelési szerkezet váltotta, amit a kutatók „posztfordista” gazdaságként definiálnak. A változás egyenes következménye, hogy az addigi játékszabályok megváltoztak, amely következtében a tudás szerepe és jelentősége alaposan felértékelődött (Dóry, 2005). A szakértők többsége elismeri, hogy a jólét világszerte tapasztalható növekedésében és az azt megalapozó gazdasági – technológiai fejlődésben a tudásnak és az innovációnak meghatározó szerepe van (Lengyel, 2006; OECD, 1996). A tudás teremtésében és transzferében igen jelentős szerepe van az egyetemeknek és főiskoláknak.

A történelem során az egyetemek számos változáson estek át, amely folyamatok napjainkban is erős nyomást gyakorolnak az intézmények adaptációs képességére. A tanulmány a teljes történelmi spektrum bemutatása helyett, „csupán” a második világháborútól napjainkig tartó szakaszra fókuszál és ezen intervallumon keresztül próbálja ismertetni azon tényezőket, jelenségeket, amelyek az egyetemi irányítás, szerepvállalás, gazdasági funkció stb. változását idézték és idézik elő napjainkban is.

Clark (1983) a három főhatalmat gyakorló aktor (akadémiai oligarchia, állami bürokrácia és piaci befolyásoló erő) alapján tipizálta a 20. századra jellemző felsőoktatási rendszereket. Az aktorok befolyásoló ereje alapján megkülönbözteti a kontinentális európai (kormányzati dominancia), a brit (akadémiai dominancia) és az amerikai (piaci dominancia) modelleket. A három modell mellett egy speciális eset is előfordul, amit japán modellnek neveznek a kutatók, amely rendszer az előbbi három típus kombinációjának tekinthető. A 20. sz. második felétől több olyan tényezőt ki lehet emelni, amelyek hatására a modelleket alkotó aktorok súlya megváltozott. A szakirodalmak alapján két olyan folyamatot lehet kiemelni, amelyek a legjobban kihatottak a felsőoktatási intézmények működésére.

Az egyik a ‘60-as évektől beinduló hallgatói létszámexpánzió, a másik pedig a ‘70-es évektől megkezdődő gazdasági recesszió, amely hatása majd csak a ‘80-as években érte el az egyetemeket és főiskolákat. Az említett hatások miatt a felsőoktatási intézmények funkciói és „küldetések” jelentősen megváltoztak. A létszámexpánzió egyenes következménye volt, hogy a korábbi elitképzés (a releváns korosztály 5–10%-a) tömegképzésbe (a releváns korosztály 30–40%-a) váltott át. A mennyiségi növekedés leghevesebb időszakában a kor-

¹ Jelen tanulmány a 2011. augusztus 25-én megrendezett VI. Erdei Ferenc Tudományos Konferencián elhangzott – jelenleg megjelenés alatt álló – „A regionális elkötelezettség szerepe az egyetemi stratégiaalkotásban” című tanulmány bővített, kiegészített változata.

mányzat szerepe mindenhol felerősödött (pl. az amerikai modell eltolódott a kontinentális modell felé). A gazdasági recesszió visszaszorította az állami szerepvállalást a felsőoktatásban és áttértek az ún. indirekt finanszírozási rendszerre, amely következtében az egyetemek, főiskolák gazdálkodó intézménnyé váltak, hiszen a központi források csökkenésével más forrásokból kellett pótolniuk a hiányt. Ez a jelenség idézte elő, hogy a felsőoktatási intézmények egyre jobban a piac felé orientálódtak, ezzel a kontinentális európai modell elmozdult az amerikai modell irányába. A brit modell esetében mindkét változási irány kimutatható volt, egyrészt felerősödött a kormányzati szerep, másrészt a piac felé történő nyitás is megjelent (Hrubos, 2001).

Az előbbi hatások miatt jelentősen megváltozott az egyetemek, főiskolák küldetése is. Az Etzkowitz (2004) által lehatárolt akadémiai forradalmak nagyon jó képet adnak az intézmények küldetésváltozásairól. Az ipari forradalmak előtt, amikor a primer szektor és az elitképzés dominált az egyetemek egyetlen küldetése az oktatás volt. Az ipari forradalmak után egészen a 20. sz. végéig, a szekunder szektor és a kiterjesztett elitképzés időszakában az oktatás mellett a kutatás is a küldetés részét képezte. Végül a 20. sz. végétől napjainkig a tercier és tömegképzéssel jellemezhető időszakban egy harmadik küldetéssel is bővült a korábbi rendszer, ami a társadalmi és gazdasági fejlődés támogatását foglalja magában (Lengyel, 2006). A felsőoktatási intézmények ún. harmadik küldetését a különböző modellek különböző módon értelmezik.

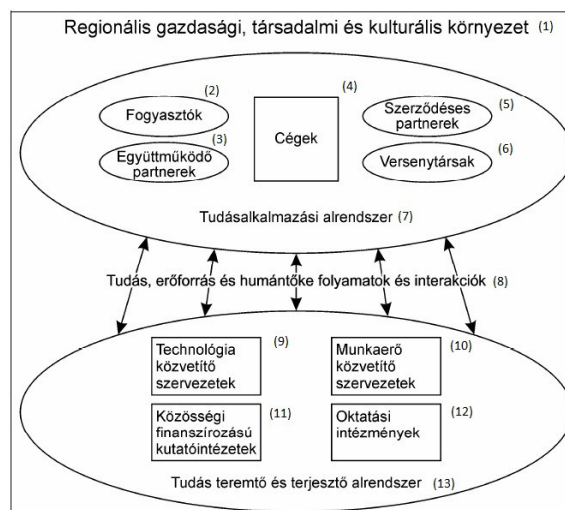
TERÜLETI INNOVÁCIÓS RENDSZEREK

A felsőoktatás harmadik funkciójának értelmezéséhez szükségünk van egy keretrendszerre, amelyben relatíve könnyebben felismerhetők a különböző gazdasági-társadalmi folyamatok. Az innovációs rendszer koncepció elméleti alapját az intézményi és evolúciós közgazdaságtan jelenti. Napjainkban igen széleskörűen elfogadott, hogy az innováció egy többszereplős, interaktív folyamat során valósul meg a korábbi egyirányú lineáris modellel szemben (Dóry, 2005; Havas, 1998; Rothwell, 1994). Az innovációs rendszereket Inzelt (1998) alapján földrajzi dimenziók szerint tipizálhatjuk: országon belüli régiók, az ország egyidejűleg nemzeti és regionális, valamint globális, vagy a világ egy részét magába foglaló innovációs rendszerek. A tanulmány a regionális dimenziót helyezi előtérbe. A lokális szint felértékelődése a globalizációval hozható szoros összefüggésbe: a korábbi nemzetközi verseny helyébe a globális verseny lépett, amely következtében a nemzeti gazdasági szint kompetenciái egyrészt felkerültek globális, másrészt lekerültek regionális szintre, tehát a vállalatok tartós versenyelőnyei elsősorban regionálisan jelentkeznek (pl.: a különböző agglomerációs előnyök stb.) (Lengyel, 2003). Több multinacionális cég gyengíti kapcsolatait az anyaországgal, miközben innovációs aktivitását a regionális innovációs rendszerek felé terjeszti (Ács és Varga, 2000).

Cooke (1998) és szerzőtársai szerint a regionális innovációs rendszer (továbbiakban RIR) a szereplők két markáns csoportjából áll össze, amelyek szisztematikusan és interaktívan tanulnak egymástól (1. ábra). Az egyik csoportot a tudást alkalmazók (pl. cégek, fo-

gyasztók stb.), a másikat pedig a tudást teremtők (pl. egyetemek) és terjesztők (pl. technológia transzfer irodák) jelentik. A RIR-en belül a szereplők interakciója és kölcsönös függősége jelenik meg, amely köztudás erősítésére jelentős hatást gyakorol a térségi közelség, és az ún. regionális kultúra (normák, attitűdök, elvárások stb.).

1. ábra: A regionális innovációs rendszer

Forrás: Mezei, 2008

Figure 1: The Regional Innovation System

Regional economic, social and cultural milieu(1), Consumers(2), Synergistic partners(3), Firms(4), Contract partners(5), Competitors(6), Subsystem of applied knowledge(7), Processes and interactions of knowledge, resource and human resources(8), Technology-transferring organizations(9), Labor transmitting organizations(10), Community-funded research institutes(11), Educational Institutes(12), Knowledge-creating and transmitting subsystem(13), Source: Mezei, 2008

Az egyetemek területi innovációs rendszeren belüli szerepének vizsgálata szükségessé teszi a tanuló régió fogalmának rövid ismertetését is. A fogalom bevezetése elsősorban Florida (1995), Morgan (1997) és Cooke (1998) nevéhez köthető. A tanuló régió a területi innovációs rendszerek szintézisének tekinthető, hiszen megjelenik benne az intézményi- és evolúciós közgazdaságtan, az innovációs rendszerek koncepciója, stb. A tanuló régió lényege (röviden) az innovációs folyamatban résztvevők térségi közelsége és koncentrációja, ami elősegíti a különböző alapon szerveződő hálózatok létrejöttét és a különböző intézmények és a vállalkozások közötti interaktív tanulási folyamatokat (Dóry, 2005).

AZ EGYETEMEK FUNKCIÓJA A TERÜLETI INNOVÁCIÓS RENDSZEREKBE

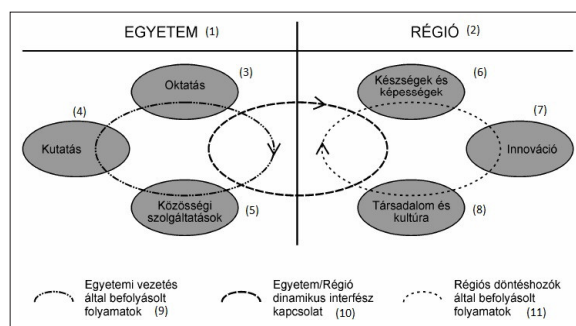
Az egyetemek rendszeren belüli működésének megértéséhez nagy segítséget nyújtanak a különböző egyetemi innovációs modellek. Első jelentősebb koncepció Clark (1998) nevéhez fűződik. Clark öt egyetemen végzett empirikus vizsgálatot, majd öt olyan tényezőt határozott meg, amelyek alapfeltételnek tekinthetők az egyetem vállalkozóvá válásához (Hrubos, 2004): 1. ún. fejlesztő perifériák létrehozása, 2. diverzifikált finanszí-

rozás, 3. erős és stimulált akadémiai hátországa, 4. az egyetem egészét áthatja a vállalkozói kultúra, 5. professzionális menedzsment.

Az Etzkowitz (2004) az egyetemek harmadik funkciójaként egy igen összetett küldetést nevezett (társadalmi-gazdasági fejlődés elősegítése) meg, amely célkitűzést a különböző vállalkozói egyetem modellek különböző módon értelmeznek. Az egyik interpretálás Henry Etzkowitz nevéhez fűződik, aki az MIT példáján három olyan lépést határoz meg, amely szükséges az egyetem vállalkozóvá válásához (Mezei és Marosi, 2010): megjelenik az intézmény fejlődéséről való stratégiai gondolkodás és kijelöli a fejlesztési prioritásokat, aminek eredményeként megváltozik az egyetem finanszírozókkal szembeni tárgyalási pozíciója; az intézmény aktív szerepet vállal az egyetemi polgárok tudásának értékesítésében; valamint az egyetem interaktív szerepet vállal a regionális innovációs környezetet teljesítményének javításában is. A vállalkozói egyetem modellje mellett Etzkowitz tervezett egy saját innovációs rendszert is („hármass csavar”, Triple Helix), amelyben az egyetemi-, kormányzati- és gazdasági szférák közti interaktív kapcsolatok értelmezhetők.

Goddart (1999) regionális elkötelezettségű egyetem koncepciója a társadalmi felelősség vállalást helyezi előtérbe, ellentétben az előbbi modellel, ahol elsősorban gazdasági célokat illeti nagyfokú prioritás. Ebben a modellben a harmadik szerepkör azon társadalmi szolgáltatások összességét jelenti, amelyekkel az egyetemek mindig is hozzájárultak a civil társadalom működéséhez. A szerepkör felöleli a munkatársak egyetemen kívüli formális és informális tevékenységeit, valamint az egyetem kulturális és szórakoztató létesítményeihez való hozzáférést. A modell szerint az egyetemek közvetlenebbül a közösségi szolgáltatásokon keresztül ágyazódnak be a régió vérkeringésébe (2. ábra).

2. ábra: Az egyetem és régió kölcsönhatásának modellje

Forrás: Goddard, 1999 alapján Mezei, 2008

Figure 2: The model of interaction between the university and the region

University(1), Region(2), Education(3), Research(4), Public services(5), Abilities and skills(6), Innovation(7), Society and culture(8), Processes affected by university management(9), Dynamic interface connection between the region and the university(10), Processes affected by regional policy makers(11), Source: Goddard, 1998, Mezei, 2008

Goddart (1999) szerint a régiókban egymást erősítő kapcsolatok vannak az innováció, a társadalom és a ren-

delkezésre álló tudástőke között. Ha ez a három szegmens dinamikus kapcsolatot létesít az egyetem három alapfunkciójával (amelyek egymással szintén kapcsolatban vannak), akkor ezekből az interfész együttműködésekkel mindkét szegmens együttesen profitálhat (Mezei és Marosi, 2010). Látható, hogy a regionális elkötelezettségű egyetem koncepciója a tanuló régió területi innovációs modellben gondolkodik.

A STRATÉGIAI MENEDZSMENT SZEREPE

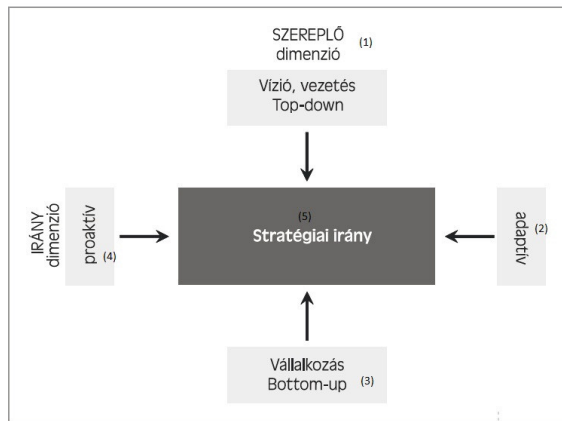
A különböző vállalkozói egyetem modellek igazolták azt a korábban is említett következtetést, hogy az egyetemek különböző módon definiálják a társadalmi-gazdasági fejlődésben betöltött szerepüket. Az Etzkowitz-i értelmezés elsősorban gazdasági orientálódást mutat, míg a Goddard-i modell a társadalmi szolgálatot preferálja. Az egyetemek harmadik funkciójának különböző értelmezése ellenére fellelhetőek azonos momentumok a modellek kapcsán. Az egyik legfontosabb tényező a stratégiai menedzsment és eszköztárának alkalmazása. A környezet kihívásaira adott válaszokat döntően a kényszerek három fajtája határozza meg: a külső kényszerek, a belső adottságok, és a vállalattal (egyetemmel) kapcsolatban lévők szándékai (Fülöp, 2008). Tehát az egyetemekre külső kényszerek hatnak (pl. az indirekt finanszírozás, társadalmi-, politikai-, gazdasági nyomás, stb.), amelyek arra ösztönzik az intézményeket, hogy feltérképezzék belső erőforrásait (pl. alapvető képességeiket), valamint a külső partnerek (a RIR egyéb szereplőinek) szándékait, és ezeket művészi módon összhangba hozzák. Keller (1983) egyik könyvében hangsúlyozza a stratégiai gondolkodás szükségességének és nélkülözhetetlenségének felismerését és elterjesztését a felsőoktatás világában.

Az egyetemi stratégiák kialakításánál a központban az értékteremtésnek kell állnia, ami lényegében a három egyetemi küldetési nyilatkozaton keresztül valósul meg. Lorange (2002) szerint ezen értékek négy alapvető módon hozhatók létre (3. ábra): adaptív-, proaktív-, vállalkozói- és racionális vezetés stratégiájával. Az adaptív stratégiában az egyetem a RIR szereplőinek változó szükségleteihez alakítja a stratégiáját, ami egyfajta passzív alkalmazkodást jelent, hiszen csak a változások bekövetkezése után tud reagálni az intézmény. A proaktív stratégia esetében az egyetem keresi azt az utat, amelyen keresztül fel tud készülni a szereplők jövőbeli igényeire, tehát egy lépéssel a piac előtt próbál lenni. A vállalkozói stratégiai irány alkalmazása során az egyetem szabadkezet ad munkavállalóinak, és utat enged az egyéni kezdeményezéseknek, ötleteknek. Az egyéni ambíciókra való építkezés nagy segítséget nyújthat egy proaktív stratégia megalapozásához, amely elengedhetetlen kelléke a vállalkozói egyetem koncepciónak. A racionális vezetésen alapuló stratégia a vállalkozói stratégia ellenpárjának tekinthető. Ebben az esetben a vezető(k) felülről határozzák meg a jövőbeli irányokat és elérésének módját (Barakonyi, 2009).

A bemutatott stratégiai irányok csak együtt egymással egyensúlyban segíthetik az egyetemek integrálódását a RIR-be. Például a túlzott adaptivitás kiszolgáltatottá teheti az egyetemeket, és egy esetleges piaci igényváltás komoly válságba sodorhatja az intéz-

ményt. Hasonló a helyzet a vállalkozói és racionális szereplő dimenzió esetében is. Természetesen fontosak az alulról jövő kezdeményezések, de elengedhetetlen kellék a felülről történő kontroll is, hiszen az érkező ötletek szelekciójának hiánya, vagy az egyetem céljai közé nem illeszkedő akciók lebonyolításának figyelmen kívül hagyása ronthatja a stratégia sikerességét.

3. ábra: A stratégiai irányok megválasztására ható erők

Forrás: Barakonyi, 2009

Figure 3: Factors affecting the selection of strategic directions
Direction dimension, vision, management(1), Adaptive(2), Enterprise(3), Role dimension, pro-active(4), Source: Barakonyi, 2009

KÖVETKEZTETÉSEK

Napjainkban az egyetemek megfelelő menedzsmenttel és a regionális elkötelezettséget tükröző stratégiával hatékonyabban tudnak integrálódni a különböző területi innovációs rendszerekbe. A külső és belső környezeti elemzések hiányában az intézmények nem tudnak időben reagálni az felmerülő igényekre, ezáltal nem tudják megfelelő minőségben ellátni a RIR-en belül rájuk háruló feladatokat. Az egyetem és területi innovációs rendszerek kérdéskörét a stratégiai menedzsment és stratégiai tervezés eszköztárával fogom vizsgálni, amelyhez a dolgozatban tárgyalt innovációs elméletek jelentik a megfelelő kiindulási alapot. Első lépésként egy külső környezeti elemzést készítek az Észak-alföldi régióban, amely kutatás elsődleges célja a vállalkozások innovációs képességének és aktivitásának feltérképezése, valamint a vállalkozások egyetemekkel (elsősorban a Debreceni Egyetemmel) történő együttműködések vizsgálata. A külső környezeti vizsgálatokat követően a belső környezeti feltételek kerülnek a kutatás centrumába, ahol az egyetemek harmadik funkciójának betöltésére irányuló belső célok, tervek, akciók, intuíciók vizsgálata a központi cél. Zárógondolatként a nemzetközileg is elismert amerikai felsőoktatás kutatótól, Geroge Kellertől (1983) idéznék: „Az egyetemi kutatás még inkább létszükségletté válik a közegészségügy, a gazdasági növekedés, a biztonság és az életminőség fejlődése számára. A jövő bizonytalansága miatt a főiskolák és az egyetemek nem engedhetik meg maguknak azt, hogy sodródjanak az árral. A gondos és jól felkészült menedzsment létfontosságúvá válik.”

IRODALOM

- Ács J.Z.–Varga A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom*. 14. 4: 23–39.
- Barakonyi K. (2009): Felsőoktatási Stratégiaalkotás és kormányzás. [In: Drótos Gy.–Kováts G. (szerk.) *Felsőoktatás menedzsment*.] Aula Kiadó. Budapest.
- Clark, B.R. (1983): *The Higher Education System*. University of California Press. Berkeley.
- Clark, B.R. (1998): *Creating Entrepreneurial Universities. Organizational Pathways of Transformation*. Paris. Pergamon Press.
- Cooke, P. (1998): Origins of the Concept. [In: Braczyk, H.J.–Cooke, O.–Heidenreich, M. (eds.) *Regional Innovation Systems. The Role of Governances in a Globalized World*.] UCL Press. London. 2–27.
- Dóry T. (2005): Regionális innovációs politika Kihívások az Európai Unióban és Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Etzkowitz, H. (2004): The evolution of the entrepreneurial university. *International Journal of Technology and Globalisation*. 1: 64–77.
- Florida, R. (1995): Towards the learning region. *Futures*. 27. 5: 527–536.
- Fülöp Gy. (2008): *Stratégiai menedzsment*. Perfekt Kiadó. Budapest.
- Goddard, J. (1999): *The Response of HEI's to Regional Needs*. OECD/CERI. Paris
- Havas A. (1998): Innovációs elméletek és modellek. [In: Inzelt A. (szerk.) *Bevezetés az innovációs menedzsmentbe*.] Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 33–57.
- Hrubos I. (2001): Nemzetközi tendenciák a felsőoktatásban. [In: Erdélyi Magyar Tudományegyetem megvalósíthatósági tanulmánya.] Letöltés: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf469.pdf
- Hrubos I. (2004): A gazdálkodó egyetem. Felsőoktatási kutatóintézet. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Inzelt A. (1998): *Bevezetés az innovációs menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest.
- Keller, G. (1983): *Academic Strategy*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATE Press. Szeged.
- Lengyel I. (2006): A Szegedi Tudományegyetem lehetőségei a tudásalapú helyi gazdaságfejlesztésben. [In: 85 éves a szegedi felsőoktatás.] Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 45–52.
- Lorange, P. (2002): *New Vision for Management Education*. Amsterdam-Boston-London. Pergamon.
- Mezei K. (2008): *Az egyetemek szerepe a regionális gazdaságfejlesztésben*. Doktori értekezés. Pécs.
- Mezei K.–Marosi-Marczell V. (2010): *Hogyan hasznosítható az egyetemek regionális potenciálja? Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Évkönyv*. Pécs.
- Morgan, K. (1997): *The Learning Region: Institutions, Innovation and Regional Renewal*. *Regional Studies*. 31. 5: 491–503.
- OECD (1996): *The Knowledge-Based Economy*. Paris.
- Rothwell, R. (1994): *Towards the Fifth-generation Innovation Process*. *International Marketing Review*. 11. 1: 7–31.